

VERGİ – BÜDCƏ GƏLİRLƏRİNİN ARTIRILMASININ ƏSAS MƏNBƏYİ KİMİ

¹Xalidə Mehdi qızı Ağayeva, ²Günay Rauf qızı Şirəliyeva

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

***Xülasə.** Bütçə gəlirlərinin formalaşmasında vergi siyasətinin əhəmiyyəti böyükdür və Azərbaycanda vergi gəlirləri bütçə gəlirlərinin əsas hissəsini təşkil edir. Effektiv vergi siyasəti dedikdə, ümumiyyətlə, nə başa düşülməlidir? Artıq qeyd edildiyi kimi, vergi gəlirləri bütçə gəlirlərinin tərkib hissəsidir. Nəticə etibarilə daha çox vergi gəlirləri daha çox bütçə gəlirləri deməkdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, vergilərin müəyyən həddən artıq artırılması həm iqtisadi artıma, həm də biznes mühitinə mənfi təsir göstərə bilər. Effektiv vergi siyasəti elə siyasət tədbirlərini nəzərdə tutur ki, bütçə gəlirlərini təmin etməklə yanaşı, iqtisadi inkişafa kəskin mənfi təsir göstərməsin. Dövlət maliyyələşdirmə strukturu kimi, artan borc da iqtisadiyyata artan yükədən başqa bir şey deyil. Bu problemi yumşaltmağın bir yolu vergi sistemini elə tənzimləməkdir ki, tətbiq olunan vergi dərəcələri iqtisadiyyata çəkindirici təsir göstərmədən dövlət üçün mümkün olan maksimum gəliri təmin etsin. Bu baxımdan, fərdi gəlir vergilərinin səviyyəsi və sistemin ümumi səmərəliliyi həmişə elmi və sosial sahələrdə ən çox müzakirə olunan mövzulardandır.*

***Açar sözlər:** vergi, bütçə, gəlir, dövlətin vergi siyasəti*

Giriş. Vergi dövlətin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə təşkilatlardan və fiziki şəxslərdən tutulan vəsaitlərin özgəninkiləşdirilməsi şəklində məcburi, əvəzsiz, fərdi ödənişdir. Xüsusilə mühüm ictimai məsələlərə xərclənən bütçə vəsaitlərinin formalaşmasında vergilər ən mühüm vasitədir.

Qədim dövrlərdən bəri vergilərin yığılması dövlət xəzinəsinin doldurulmasının əsas tərkib hissələrindən biri hesab olunurdu. Buna əsaslanaraq, vergilər dövlətin vətəndaşlarının sosial, iqtisadi, siyasi, eləcə də mənəvi sferada rifahının qorunması üçün məcburi tədbirlərdən biri hesab edilə bilər. Bir çox dövlətlərin təcrübəsinə əsasən demək olar ki, vergilər bütün dövlət xəzinəsinin tərkibinin 60%-dən çoxunu təşkil edir

Hal-hazırda bu mövzu aktualdır, çünki bütçə gəlirləri ölkənin milli gəlirinin əsas hissəsini təşkil edir və bundan sonra müxtəlif səviyyəli bütçələrdə icra olunur. Həmçinin bütçə sisteminin vergi gəlirləri gəlirlərin yığılmasının əsas tərkib hissəsi və ən mühüm formasıdır. Bütçənin vergi daxilolmalarının tərkibini və strukturunu təhlil etməklə vergilərin bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq mümkündür.

Vergi gəlirləri tarix boyu dövlətlər üçün müxtəlif funksiyalar yerinə yetirmişdir. Bunlara hərbi xərclər, hüquq-mühafizə, ictimai asayiş, mülkiyyətin mühafizəsi, iqtisadi infrastruktur, ictimai işlər, sosial mühəndislik və ictimai xidmət daxildir. Dövlət vergiləri də ictimai rifah və ictimai xidmətlərə xərclənir. Bu xidmətlərə təhsil sistemi, səhiyyə, pensiyalar, işsizlik müavinətləri və ictimai nəqliyyat daxil ola bilər. Enerji, su ehtiyatlarının idarə edilməsi və tullantıların idarə edilməsi adətən dövlət xidmətlərinə daxildir [1, s. 36]. Dövlətlərdə fərqli vergilər və vergi dərəcələri var. Bu vergi yükü və ya vəsaitləri vergi tutulan fəaliyyətlə məşğul olan fərdlər və əhali qrupları (məsələn, müəssisələr) arasında bölüşdürmək üçün nəzərdə tutulub. Tarixən aristokratiya yoxsullardan alınan vergilərlə dəstəklənirdi, lakin müasir rifah sistemləri hələ də işləyənlərə vergilər vasitəsilə yoxsullara, əlillərə və ya təqaüdüçülərə kömək etməyi hədəfləyir. Bundan əlavə, vergilər xarici yardımı və hərbi əməliyyatları maliyyələşdirir, makroiqtisadi göstəricilərə təsir etmək (fiskal siyasət adlanır) və ya istehlak və məşğulluq səviyyələrini dəyişdirmək üçün istifadə olunur. Dövlətin vergi sistemi çox vaxt onun icma və ya hökumət dəyərlərini əks etdirir. Vergi sistemini yaratmaq üçün dövlət vergi yükünün necə

bölüşdürülməsinə qərar verməlidir: kim nə qədər ödəyəcək və qazanılan vəsait hara yönəldiləcək. Demokratik ölkələrdə vergi sistemini idarə edənləri ictimaiyyət seçir. Vergilərdən alınan vəsait həmişə hökumətin istifadə edə biləcəyi məbləğdən çox olmalıdır. Bu fərq “uyğunluq dəyəri” adlanır və buraya əmək haqqı və vergiyə uyğunluqla bağlı digər xərclər də daxildir [7; s. 66].

Bildiyiniz kimi, bütün iqtisadi fəaliyyətin əsas məqsədi və son nəticəsi gəlir əldə etməkdir. Hər bir şəxs, qurum, təşkilat, şirkət və s. iqtisadi sistem daxilində müəyyən əlaqələrə malikdir. Bu əlaqələri davam etdirmək üçün gəlir və xərcləriniz olmalıdır. Hər bir insanın ən vacib məqsədi xərclər üçün lazım olandan daha çox pul - gəlir əldə etməkdir. İstənilən iqtisadi fəaliyyətin maddi marağı gəliri artırmaqdır. Əgər gəlir yüksəkdirsə, o zaman istehlak da yüksək olacaq, qənaət də. İstehlak istehsalı və yığılması investisiyaları stimullaşdırır. Yəni istənilən iqtisadi prosesin başlanğıcı və sonu gəlirlə bağlıdır.

Dövlət, fərdi şəxslər kimi, həmişə gəlirlərini artırmağa çalışır. Deməli, heç bir ölkə gəlirsiz yaşaya, müdafiə oluna və inkişaf edə bilməz [6; s. 80].

Dövlət hər zaman və hər şeydən əvvəl daha çox gəlir əldə etməyə çalışır. Bu səbəbdən dövlət gəlirlərinin mənbələri müxtəlif və çoxsaylıdır. Bu mənbələrin bir çoxu tarixən qədim zamanlardan yaranıb inkişaf etsə də, iqtisadiyyat inkişaf etdikcə yeni gəlir mənbələri yaranır, dövlət gəlirlərinin tərkibi genişlənir. Bu baxımdan inkişaf etməkdə olan ölkələr, ilk növbədə, onlara daha çox gəlir gətirən və gəlirlərini artıran sahələri inkişaf etdirməyə və böyük həcmdə investisiyaları bu sahələrə yönəltməyə çalışırlar. İqtisadi inkişaf və artım olanda dövlət gəlirləri artır, əksinə, böhranlar baş verəndə dövlət gəlirləri azalır.

Dövlət əmlakından istifadədən əldə edilən gəlir dövlətə məxsus daşınar və daşınmaz əmlakın istifadəsindən əldə edilən gəlirdir. Bu gəlirlərə meşə odununun satışı və ya istifadəsi, balıq ovu, çöllərdə ovçuluqdan, habelə dövlət əmlakından istifadədən əldə edilən gəlirlər daxildir. Bu gəlirləri vergilərlə qarışdırmaq olmaz. Hazırda bu gəlirlər xeyli artsa da, ümumilikdə dövlət büdcəsində çox az yer tutur. Bu payın azalmasının ən mühüm səbəblərindən biri vergitutma obyektlərinin genişlənməsi və vergilərin dövlətin əsas gəlirinə çevrilməsidir.

Bir qayda olaraq, keçid dövrünü yaşayan bir qrup ölkələr konkret tarixi şəraitə görə inkişafın ilkin mərhələlərində vergi və ödənişləri artırmaqla dövlət büdcəsinin gəlirlərini tənzimləmək istəyirlər [5; s. 5].

Dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsinə daxil olan vəsaitlər müxtəlif mənbələrdən toplanır. Vergilər bu gəlir mənbələrindən biri və əsasıdır. Biz vergiləri, rüsumları, gömrük rüsumlarını və s. yığırıq. Dövlət büdcəsi və ya büdcədən kənar fondlar adı altında ölkədə qüvvədə olan konkret qaydalara əsaslanaraq, vergilər və ödənişlər üzrə, habelə bu qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmiş hədlərə və səviyyələrə uyğun olaraq dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar fondlara icbari ödənişləri nəzərdə tuturuq. Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, maliyyə vəsaitinin toplanması mənbəyi hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən vergilər və dövlət maliyyə rüsumları deyilən vəsaitlərdir [2; s. 45].

Vergiyə verilən tərifin düzgün və dolğun olması üçün tərifin bir neçə mühüm və zəruri cəhətləri vardır: verginin tutulması xərcləri onların tutulmasının xarakterini və yerinə yetirdikləri funksiyaları ehtiva etməlidir.

Vergilər dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən ölkənin qanunlarına uyğun olaraq fiziki və hüquqi şəxslərdən tələb olunan, dövlətin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün zəruri olan vəsaitlərdir [4; s. 21].

Vergilər iqtisadiyyatın inkişafında güclü iqtisadi vasitədir. Ölkənin gəlirlərinin və maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi üzrə əməliyyatları həyata keçirir. Belə bir yenidən bölüşdürmənin zəruriliyi və ehtiyacı ondan irəli gəlir ki, öz daxili imkanları hesabına heç bir işi görə bilməyən qurum və şəxslər maliyyə resurslarına ehtiyac duyurlar. Yenidən bölüşdürmə bu boşluğun doldurulmasında mühüm rol oynayır. Vergi münasibətləri bir tərəfdən hüquqi və iqtisadi münasibətləri tərənnüm edir, digər tərəfdən, məsələyə hüquqi nöqtəyi-nəzərdən yanaşanda, dövlətlə vergi subyektləri arasında mükəmməl münasibət, iqtisadi baxımdan yanaşanda isə büdcə gəlirlərinin təminatçısı ilə büdcənin gəlirlərinin tənzimlənməsi arasındakı əlaqəni görürük. Ən əsası iqtisadi

inkişafın hər bir mərhələsində vergi funksiyaları arasında əlverişli koordinasiya yaratmaq, məkan və zamana uyğun olaraq hər hansı funksiyaya üstünlük vermək, dövrün nəbzini tutmaq və əsas həlqəni seçməkdir. Bu funksiyalar düzgün əlaqələndirildikdə, vergilər əsasən həvəsləndirmə, investisiya və istehsalın maliyyələşdirilməsi yolu ilə istehsala birbaşa təsir göstərə bilər və nəticə uğurlu olur. Bir sözlə, iqtisadiyyatın keçid dövrünə uyğun gələn vergi siyasəti olmalıdır və maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi bu dövrün xüsusiyyətlərini əks etdirməlidir. Əks halda, keçid iqtisadiyyatına və ümumiyyətlə, iqtisadiyyata ciddi zərbə vurmuş olardı [3; s. 55].

Cəmiyyətin bütün sahələrinin səmərəli fəaliyyəti vergi sisteminin vergi siyasətinin necə qurulmasından asılıdır. Vergitutma iqtisadi strukturun bir növü kimi idarəetmə növündən asılı olmayaraq bütün dövlətlərə xasdır.

Vergi Məcəlləsinin birinci hissəsi vergi sisteminin qurulmasının əsas prinsiplərini müəyyən edir:

1. Vergitutmaya ümumi yanaşma, o cümlədən vergi güzəştləri hüququnun əldə edilməsi və bütün vergi ödəyicilərinin qanuni mənafeələrinin müdafiəsi;
2. Hökumətin müxtəlif səviyyələri arasında vergilərin müəyyən edilməsi və tutulması hüquqlarının aydın şəkildə bölüşdürülməsi;
3. Vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş standartların vergi hüququ normalarına aid olmayan, lakin müəyyən dərəcədə vergitutma məsələlərinə aid olan digər qanunvericilik və normativ hüquqi aktlardan üstünlüyü;
4. Birdəfəlik vergitutma, qanunla müəyyən edilmiş vergitutma müddəti üçün eyni obyektin bir vergi növü üzrə bir dəfə tutula biləcəyini göstərən, bir tərəfdən vergi ödəyicilərinin, digər tərəfdən vergi orqanlarının hüquq və vəzifələrinin müəyyən siyahısının tərtib edilməsi.

Regional büdcələr ərazi büdcələrinin əsas elementidir. Hazırda regional hakimiyyət orqanları öz yurisdiksiyalarında regionların inkişafını, istehsal və qeyri-istehsal sahələrinin proporsional inkişafını maksimum dərəcədə təmin etməyə çağırılır. Onların ərazilərin iqtisadi və sosial inkişafının əlaqələndirici funksiyası əhəmiyyətli dərəcədə artır. Son on ildə iqtisadi və sosial proseslərin rayonlaşdırılması vəziyyətini müşahidə etmək olar. O cümlədən, daha çox bu prosesləri tənzimləmə funksiyaları dövlət hakimiyyətinin mərkəzi səviyyəsindən regional səviyyəyə doğru kənara çıxır. Buna əsaslanaraq, regional büdcələrin əhəmiyyətinin artması müşahidə olunur və onların istifadə dairəsi artır. Hökumət regional büdcələr vasitəsilə fəal şəkildə iqtisadi siyasət aparır. Regional hakimiyyət orqanlarının büdcələrini artırmaq üçün vəsaitin ayrılması ilə əlaqədar olaraq ayrı-ayrı rayonlar səviyyəsində sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı və ətraf mühitin mühafizəsi üçün maliyyə ayrılır. Eyni zamanda, maliyyələşdirilən tədbirlərin həcmi artır.

Regional büdcələr sayəsində dövlət tarixi hadisələr və ya təbii fəlakətlər nəticəsində iqtisadi və sosial inkişafdan geri qalan ərazilərin iqtisadi və sosial inkişaf səviyyələrini ölkənin digər regionlarından istehsal edir və sabitləşdirir. Bunun aradan qaldırılması üçün regional büdcələrdən maliyyələşdirilən regional proqramlar tərtib edilir. Yerli büdcələr istehsalın yekun nəticələrinin əhəmiyyətli çatdırılmasının əsas kanallarından biridir. Yerli büdcələr vasitəsilə ictimai istehlak fondları əhalinin müəyyən qruplarına bölünür. Bu büdcələrdən həm də vətəndaşların həyatının təmin edilməsində mühüm element olan yerli və yeyinti sənayesi, kommunal təsərrüfat kimi istehsal sferasının sahələrinin maliyyələşdirilməsi və inkişafı, istehsalın həcmində sabitləşdirilməsi və xidmətlərin genişləndirilməsi həyata keçirilir. Yüksək inkişaf etmiş bazar münasibətləri dövlət tərəfindən vergi siyasətinin işlənilməsi hazırlanması, ərazilərin iqtisadi inkişafı, əhalinin gəlir səviyyəsinin strukturunun dəyişməsi nəticəsində ÜDM-in bölüşdürülməsi üçün istifadə olunur. Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində vergi mexanizminin əsas alətləri vergi dərəcələri, vergitutma bazası və vergi hesablamalarıdır.

Büdcə balansının tənzimləyicisi olan əsas vergi fiziki şəxslərin gəlir vergisidir. Tənzimləyici vergilər yerli hakimiyyət orqanlarını nəinki maliyyə resursları ilə təmin edir, həm də onların vəsaitlərinin daha yüksək büdcəyə səfərbər edilməsinə, öz ərazisində istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına, o cümlədən yerli büdcə kəsirinin saxlanması marağını artırır.

Yerli büdcələrin artımı bilavasitə urbanizasiya prosesi və nəticədə sosial infrastrukturun artması ilə bağlıdır. Yerli büdcələrin ümumi həcmində şəhər və kənd büdcələrinin payı durmadan artır. Şəhər sakinlərinin sayının genişlənməsi, bir vətəndaşa düşən büdcə xərclərinin kiçik şəhərlərə nisbətən 4-6 dəfə çox olduğu böyük şəhərlərdə artım templəri artımdan yüksək olan şəhər büdcəsi xərclərinin çoxalmasına səbəb olur. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət büdcəsi dövlətin fəaliyyətinin ilkin şərti kimi vəsaitlərin formalaşmasını, bölüşdürülməsini və istifadəsini təmin edən ölkənin müəyyən edici maliyyə planıdır.

Büdcə sisteminin təhlili göstərir ki, müasir şəraitdə federal büdcə gəlirlərinin daha çox dərəcədə vergilər hesabına formalaşması tendensiyası mövcuddur. Deməli, dövlət müəyyən maliyyə ehtiyatı yaratmaqla öz iqtisadiyyatını yaxşılaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaradır və bu maliyyə vəsaitlərini subsidiya şəklində maliyyə dəstəyinə ehtiyacı olan vətəndaşlara yönəldir. Vergi sistemi yeni iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi üçün daha effektiv alətə çevrilir. Əhalidən alınan vergi və ödənişlər ölkə iqtisadiyyatında böhran anlarının şiddətini hamarlayır və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına stimül yaradır.

Vergi səlahiyyətlərinin və vəzifələrinin mərkəzi və ərazi dövlət strukturları arasında şaxələnməsi vergi federalizmində özünü göstərir ki, onun tərtibi əsasən mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş strukturlar arasında vergilərin tənzimlənməsini və istənilən səviyyədə büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasını müəyyən edir. Ona görə də, belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir cəmiyyətdə vergilər müxtəlif səviyyələrdə büdcə gəlirlərinin tərtibində mühüm, eyni zamanda, əsas rol oynayır.

Maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi vergi siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi ümumi iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindən biridir. Ona görə də, vergi işinin təşkilində inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsindən istifadə etmək və mükəmməl vergi siyasətini formalaşdırmaq çox vacibdir. Vergi siyasəti son nəticədə vergi sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarmalıdır ki, bu sistem iqtisadi tənzimləməni düzgün həyata keçirə bilsin. Bu baxımdan mükəmməl vergi siyasətinə böyük ehtiyac var. İqtisadi ədəbiyyatda vergilərin funksiyaları ədədi cəhətdən birmənalı deyil, üstəlik, bu və ya digər funksiyalara üstünlük verilir və o, ön plana çəkilir. İqtisadi ədəbiyyatda verginin 2 funksiyası olduğunu iddia edənlər var: fiskal və stimullaşdırıcı. Digərləri verginin fiskal-pul və paylayıcı funksiyasını qeyd edirlər. Nəhayət, verginin funksiyalarını 3 yerə bölənlər var. Bu funksiyalar büdcə gəlirlərinin təmin edilməsi, istehsalın stimullaşdırılması və tənzimləmə funksiyalarıdır. Yuxarıda qeyd edilən kimi birinci funksiya ön plana çıxır, lakin indiki konkret vəziyyətimizdən çıxış edərək, biz çətin vəziyyətdə istehsalımızın bərpaasına və inkişafına daha çox diqqət yetirməli, hərəkətə güclü stimül yaratmalıyıq. Təsadüfi deyil ki, xüsusi ekspertlər Azərbaycanda hələ də vergiyə fiskal siyasətə üstünlük verilməsini, onun tənzimləyici və stimullaşdırıcı funksiyalarından az istifadə olunmasını tənqid edirlər. Ona görə də, vergilər yalnız büdcənin mədaxil hissəsini təmin edən yığım mənbəyi kimi qəbul edilə bilməz. Yeri gəlmişkən, qeyd edirik ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri ilə üzvi vəhdət təşkil edən və ondan asılı olan sahibkarlığın inkişafı və ona diqqət ölkəmizdə qənaətbəxş deyil, dövrün tələblərinə cavab vermir, proses ləngiyir. Baxmayaraq ki, vergilər kiçik biznesin və sahibkarlığın inkişafına təkan verməli və onun üçün böyük təkan olmalıdır.

Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, vergitutma sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran müəyyən vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəlmiş dövlət tərəfindən hazırlanmış tədbirlər sistemi başa düşülür. Vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Dövlət məqsəd və vəzifələri müəyyən etdikdən sonra onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır. Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergilərin mahiyyətindən və funksiyalarından irəli gəlir və ümumi sosial məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən alınmasından və bu vəsaitlərin büdcə vasitəsilə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir. Vergi siyasətinin əsası hər bir maliyyə ili üçün büdcə qəbul edildikdə qoyulur. Onun həyata keçirilməsi müvafiq qanunvericilik aktlarının və normativ aktların qəbulu yolu ilə həyata keçirilir.

Dövlətin vergi siyasəti dövlətin vergi inzibatçılığına yanaşmasını, yeni vergi növlərinin yaradılmasını və ya hər hansı mövcud növünün ləğvini xarakterizə edir. O, vergi ödəyicilərinin

kateqoriyalarını, onların hüquqi əsaslarını və vergi dərəcələrini müəyyən edir. Dövlətin vergi siyasətinin mahiyyətini və məqsədini nəzərdən keçirək.

Vergi siyasəti adətən iqtisadçılar, iş adamları, siyasətçilər və vətəndaşlar arasında canlı müzakirə mövzudur. Təbii ki, burada mübahisə predmeti vergi yığımının incəlikləri və müəyyən nüansları, xəzinəyə daxil olan vəsaitlərin ümumi istifadəsidir. Deməli, vergilər dövlətin mövcudluğu üçün mühüm rol oynadığından tərəflər razılığa gəlməlidir. Yığılan vergilər bütün vergi ödəyicilərinin xeyrinə olan dövlət proqramlarını maliyyələşdirmək üçün istifadə olunur ki, buraya büdcənin qorunması, hərbi xərclər, yol tikintisi, təhsil müəssisələri və digər sosial xərclər daxildir. Beləliklə, vergi dövlət və hökumət təşkilatlarına öz funksiyalarını yerinə yetirmək imkanı verir.

Büdcə-vergi siyasəti, büdcənin formalaşması ilə yanaşı, dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində və iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində mühüm rol malik ola bilən maliyyə siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir. Bütün bu proseslərin həyata keçirilməsində büdcə-vergi siyasəti çox əhəmiyyətli rol oynayır.

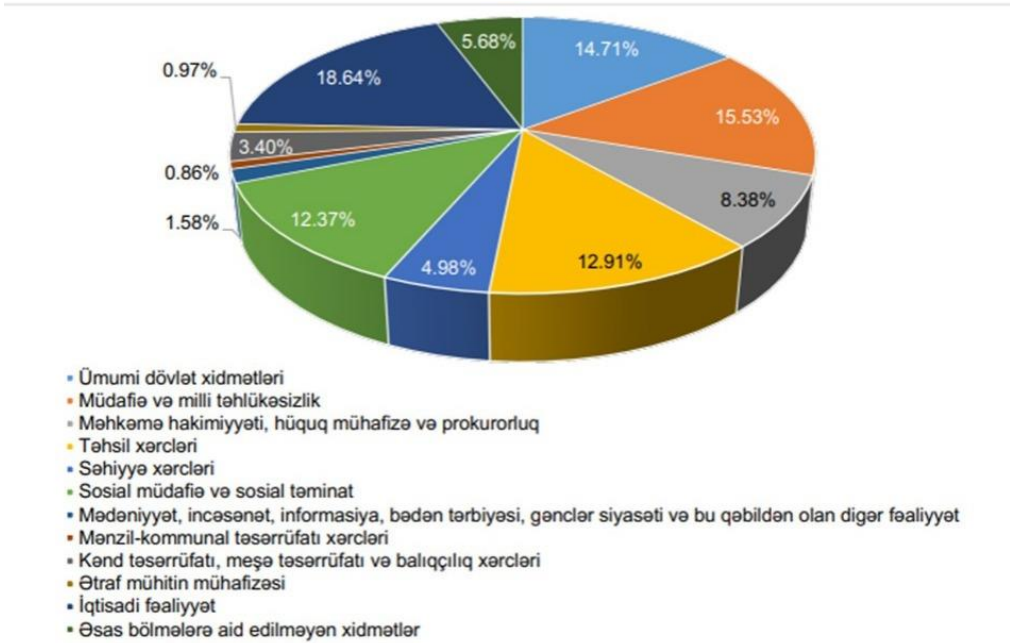
Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edir. Bu Məcəllə ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında və bələdiyyələrdə vergitutmanın ümumi əsasları və vergilər müəyyən edilir. Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunan anlayışlar və qaydalar vergitutma məqsədi ilə müəyyən edilir və müstəsna olaraq bu Məcəllə və onun əsasında qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar ilə tənzimlənən vergitutma və vergi nəzarəti ilə bağlı münasibətlər həddüdlərində tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Vergi Məcəlləsindən və onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Vergi Məcəlləsinin əsasında və ya onun icrası məqsədi ilə qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar bu məcəllənin müddəalarına zidd olmamalıdır.

Milli iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq son illər vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi xidmətinin müasir Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüş, vergi qanunvericiliyi və vergi inzibətçiliyinin müasir tələblər baxımından qurulmasında çox mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlərin konseptual əsasları vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi, vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi, vergidən yayınma hallarına qarşı səmərəli mübarizənin təşkili və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasından ibarət olmuşdur. Vergitutma sahəsində strateji məqsəd və hədəflərə nail olmaq üçün son dövrdə səmərəli vergi siyasəti həyata keçirilmişdir.

Vergi siyasəti əsasən dövlət vergilərinin və digər büdcə daxilolmalarının düzgün hesablanmasına, onların vaxtında və tam məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülməsinə, vergi qanunvericiliyi və inzibətçiliyinin təkmilləşdirilməsinə, vergi nəzarətinin gücləndirilməsinə, vergi ödəyicilərinə xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və vergi sistemində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilmişdir.

Aşağıda 2022-ci ildə funksional təsnifatın bölmələri üzrə xərclərin ümumi büdcə xərclərində xüsusi çəkisi faizlə verilmişdir:

2022-ci ildə dövlət büdcəsi 2021-ci ilin təsdiq edilmiş göstəricisinə nəzərən 1,5% artırılır.

Maliyyə Nazirliyinin yaydığı məlumata görə, mütərəqqi beynəlxalq praktika nəzərə alınmaqla hazırlanan sənəd 2022-ci ilə və ortamüddətli dövrə dair makroiqtisadi proqnozları, büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini, dövlət büdcəsinin prioritet gəlir və xərclərini, habelə dövlət borcuna dair əsas məlumatları özündə əks etdirir.

2022-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 26 milyard 407 milyon manat, xərclərinin 28 milyard 974 milyon manat, kəsirin 2 milyard 567 milyon manat olacağı proqnozlaşdırılır.

2022-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 26 milyard 407 milyon manat məbləğində proqnozlaşdırılır ki, bu da ÜDM-in 32,5 faizini təşkil edəcəkdir. Gəlirlərin proqnozlaşdırılan həcmi 2021-ci ilin təsdiq edilmiş göstəricisinə nəzərən 3,8 faiz çoxdur.

Gəlirlərin 52,4 faizi neft sektorunun, 47,6 faizi qeyri-neft sektorunun payına düşəcək. Neft sektoru üzrə büdcə gəlirlərinin 85,7 faizini Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan transfert, 14,3 faizini isə vergi orqanlarının xətti ilə neft sektorundan daxilolmalar təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır.

Vergi və gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi və pandemiyanın təsirlərinin azalması 2022-ci ildə qeyri-neft sektoru üzrə müvafiq daxilolmaların artımını 2021-ci ilin təsdiq olunmuş göstəricisinə (Mərkəzi Bankın mənfəətindən ayırmalar və Dövlət borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklərin Təminat Fondundan transfert çıxılmaqla) nəzərən 1 milyard 844 milyon manat və ya 19,3 faiz proqnozlaşdırılmışdır.

Vergitutma sahəsində strateji məqsəd və hədəflərə nail olmaq üçün son dövrlərdə səmərəli vergi siyasəti həyata keçirilmişdir. Vergi siyasəti əsasən dövlət vergilərinin və digər büdcə daxilolmalarının düzgün hesablanmasına, onların vaxtında və tam məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülməsinə, vergi qanunvericiliyi və inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsinə, vergi nəzarətinin gücləndirilməsinə, vergi ödəyicilərinə xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və vergi sistemində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilmişdir.

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, büdcə sistemi büdcələrinin vergi gəlirləri daxil olan vəsaitlərin ən böyük hissəsini təşkil edir. Beləliklə, dövlət tərəfindən toplanan vergilər həm sosial xərclər vəzifələrini yerinə yetirir, həm də dövlətin iqtisadi siyasətinin ən mühüm elementidir. İndi isə pandemiya və karantin şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin azalması, inzibati məhdudiyyətlərin tətbiqi müşahidə olunur ki, bu da iqtisadiyyatda dərin tənəzzülə və güclü şoka səbəb olur [6]. Eyni zamanda,

sahibkarlıq fəaliyyətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar vergi daxilolmaları azalır ki, bu da büdcə vəsaitlərinin azalmasına səbəb olur. Belə bir şəraitdə dövlət əhalini və biznesi dəstəkləmək üçün antiböhran tədbirləri paketini həyata keçirməlidir.

Bu cür tədbirlər fiskal siyasətin köməyi ilə həyata keçirilir, yəni vergi güzəştləri, büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinin artırılması, vətəndaşlara ödənişlər və s., bütün bunlar əsasən vergi daxilolmalarından ibarət olan büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. .

Deməli, vergilər dövlət problemlərinin həllində əsas maliyyə mənbəyidir və xüsusi diqqət və tədqiq tələb edir.

Təhlil edilmiş məlumatlara əsasən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, vergilər təkcə ölkənin büdcə sisteminin büdcələrinin əsas gəliri deyil, eyni zamanda bütün dövlətin inkişafında və fəaliyyətində həlledici rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycanın büdcə gəlirlərinin formalaşmasında səmərəli vergi siyasətinin rolu”. Azərbaycan vergi jurnalı, 2019, 160 səh.
2. Babayev R.Ə. Məmmədov S.M. “Dövlət büdcəsi və milli gəlirin bölgüsündə onun rolu”, Bakı
3. Məmmədov F.Ə. Musayev A.F. Sadiqov M.M. Kəlbəyev Y.A. Rzayev Z.H. “Vergilər və vergitutma”. Dərslik. Bakı, 2010, 512 səh.
4. Məmmədov S.M. “Vergi və vergi sistemi”, Bakı
5. Musayev A.F. Kəlbəyev Y.A. Hüseynov A.A. “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr”. Bakı, 2002
6. Vəliyev Z. “Dövlət büdcəsi”. Bakı, 2006, 216 səh.
7. “Vergi planlaşdırmasının mahiyyəti, növləri, üsulları və mərhələləri” mövzusu üzrə təlim materialı, Bakı, 2019
8. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: 2010, 292 s.

УДК 338.3.

Налог как основной источник увеличения доходов бюджета

¹Х. М. Агаева, ²Г. Р. Ширалиева

Резюме. Налоговая политика имеет большое значение в формировании доходов бюджета, а налоговые поступления составляют основную часть доходов бюджета Азербайджана. Что следует понимать под эффективной налоговой политикой в целом? Как уже было сказано, налоговые поступления являются частью доходов бюджета. В результате, чем больше налоговых поступлений, тем больше поступление в бюджет. Однако следует учитывать, что повышение налогов сверх определенного предела может оказать негативное влияние как на экономический рост, так и на бизнес-среду. Эффективная налоговая политика предполагает такие меры политики, которые, обеспечивая доходы бюджета, не оказывают резкого негативного влияния на экономическое развитие. Как и структура государственного финансирования, увеличение долга является не чем иным, как увеличением нагрузки на экономику. Один из способов смягчить эту проблему — скорректировать налоговую систему таким образом, чтобы применяемые налоговые ставки обеспечивали максимально возможный доход правительству, не оказывая отрицательного воздействия на экономику. В связи с этим уровень подоходного налога с населения и общая эффективность системы всегда находятся в числе самых обсуждаемых тем в научной и социальной сферах.

Ключевые слова: налог, бюджет, доход, налоговая политика государства.

UDC 338.3.

Tax as the main source of increasing budget revenues¹Kh. M.Aghayeva, ²G. R. Shiraliyeva

Summary. Tax policy is of great importance in the formation of budget revenues, and tax revenues constitute the main part of budget revenues in Azerbaijan. What should be understood by effective tax policy in general? As already mentioned, tax revenues are a part of budget revenues. As a result, more tax revenues mean more budget revenues. However, it should be taken into account that raising taxes beyond a certain limit can have a negative impact on both economic growth and the business environment. Effective tax policy involves such policy measures that, while ensuring budget revenues, do not have a sharp negative impact on economic development. Like the public financing structure, increasing debt is nothing more than an increasing burden on the economy. One way to mitigate this problem is to adjust the tax system in such a way that the tax rates applied provide the maximum possible revenue for the government without having a disincentive effect on the economy. In this regard, the level of personal income taxes and the overall efficiency of the system are always among the most discussed topics in scientific and social fields.

Key words: tax, budget, income, tax policy of the state

Redaksiyaya daxilolma: 11.10.2023

Çapa qəbul olunma: 15.12.2023

